

ПРАВОВА ДОКТРИНА КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРАВОРОЗУМІННЯ, ПРАВОТВОРЕННЯ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Петро Рабінович

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
завідувач Львівської лабораторії прав людини і громадянина
НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
НАПрН України,
професор кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2787-8270>
rmpetro2009@gmail.com

Сергій Рабінович

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Львівської лабораторії прав людини і громадянина
НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
НАПрН України,
професор кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4144-5439>
serg_rabin@yahoo.com

Олег Панкевич

кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Львівської лабораторії прав людини і громадянина
НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
НАПрН України, доцент кафедри загально-правових
дисциплін Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
Researcher ID E-4713-2016
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6636-1330>
pankevych9@gmail.com

ПРАВОРОЗУМІННЯ – КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ
ФУНДАМЕНТ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ
ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЖУРНАЛЬНОЇ ДИСКУСІЇ 2021–2023 рр.)

Юристи дотепер шукають визначення
для свого поняття права.
Іммануїл Кант

АНОТАЦІЯ. В українській юриспруденції останнім часом актуалізувалася проблематика формування та розвитку правової доктрини – проблематика, яка постійно залишається у полі уваги світової юридичної спільноти.

Метою статті є надання авторської інтерпретації загального поняття правової доктрини і демонстрація ролі праворозуміння як концептуально-методологічного фундаменту формування та розвитку останньої.

З огляду на багатоманіття правоявищ “правовість” і “юридичність” навряд чи можуть вважатись односмысловими їхніми характеристиками. Властивість “юридичності” видається можливим пов’язати лише з тими соціальними явищами, які є наслідком державного волевиявлення, владно-регулятивної діяльності органів держави. З таких позицій юридичною вважатиметься лише така доктрина, яка безпосередньо виголошується, підтримується, використовується державними органами в їхній юридико-регулятивній практиці. Основою наведеної інтерпретації юридичної доктрини є розуміння права як встановленого чи санкціонованого державою, тоді як серед інших різновидів праворозуміння, зокрема “природного” або ж соціологічного, державно-регулятивна діяльність найчастіше взагалі не згадується.

Видається підставним вважати *правовою доктриною* цілісну, логічно узгоджену, динамічну систему світоглядно-концептуальних поглядів загального, настановчо-спрямовуючого характеру щодо такої людської життєдіяльності, поняття про яку позначається терміном “правова”. З огляду на загальновідомий історичний плюралізм праворозуміння, плюралізм правових доктрин є і, вочевидь, надалі буде нездоланим.

Поняттєве розрізнення доктрин правових і юридичних саме собою не спростовує тієї обставини, що власні соціально-потребові й концептуальні джерела плюральності можуть бути, так чи інакше, в обох щойно згаданих видів доктрин. Натомість концептуальною основою для моністичної, уніфікованої інтерпретації поняття юридичної доктрини сьогодні, як і раніше, слугує лише державоцентричний підхід до розуміння права.

Ключові слова: доктрина; праворозуміння; правова доктрина; юридична доктрина; правовість; юридичність.

Проблема формування і розвитку правової доктрини (*law doctrine*) постійно залишається у полі уваги світової юридичної спільноти.

У зарубіжному правознавстві права (юридична) доктрина зазвичай розглядається як діяльність учених-правознавців, а також як продукти цієї діяльності – наукові праці¹ або ж, ширше, – як зміст правових позицій, експлікованих або ж прихованих у реальній юридичній, передовсім судовій, практиці. Вивчаються, зокрема, співвідношення нормативного й описового вимірів правової доктрини²; аналізуються дискурсивно-аргументативні аспекти її трансформацій; при цьому публічно-правова доктрина розглядається як результат правового дискурсу, в якому використовуються різні, зокрема емпіричні, аргументи³. Досліджуються також такі теоретико-методологічні й практичні питання, як взаємодія школи правового реалізму з юридичною доктриною⁴, взаємозв'язок правової теорії та юридичної доктрини в науці міжнародного права⁵; окремі аспекти вироблення теоретичного підґрунтя доктринального погляду на роль приватноправового регулювання у правопорядку Європейського Суду (далі – ЄС)⁶; вплив ідеологічних чинників на судову правову доктрину США⁷ тощо.

У вітчизняній юриспруденції проблематика правових, чи-то юридичних, доктрин останнім часом також помітно актуалізувалась. Це відобразилось і в юридико-регулятивному, і у науковому аспектах.

До першого з них можна віднести той факт, що доктрина вперше в українському законодавстві була визнана одним із можливих джерел позитивного права. Так, у п. 2 ч. 1 ст. 114 Цивільного процесуального кодексу України встановлено, що одним із учасників розгляду судом справи може бути експерт у галузі права, – зокрема тоді, коли необхідно встановити 'зміст норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування і доктри-

¹ 'Legal Doctrine and Legal Theory' in Roversi C (eds), *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence* (Springer, Dordrecht 2005) vol 4, 814–42.

² A R Mackor, 'Legal doctrine is a non-normative discipline: An argument from abstract object theory' in *Facts and Norms in Law* (Edward Elgar Publishing 2016) 127–49.

³ Emanuel V Towfigh, 'Empirical arguments in public law doctrine: Should empirical legal studies make a "doctrinal turn"?' [2014] 12 (3) *International Journal of Constitutional Law* 670–91; P Schlag, A Griffin, *How to Do Things with Legal Doctrine* (University of Chicago Press 2020).

⁴ D Priel, 'Legal Realism and Legal Doctrine' in Chiassoni P, Spaić B (eds), *Judges and Adjudication in Constitutional Democracies: A View from Legal Realism. Law and Philosophy Library* (Springer, Cham 2021) vol 135.

⁵ J Kammerhofer, 'The interaction of doctrine and theory in (international) legal scholarship' in Gorobets K, Hadjigeorgiou A, Westerman P (eds), *Conceptual (Re)Constructions of International Law* (Edward Elgar Publishing 2022) 9–26.

⁶ A Beckers, 'EU Law's Dark Private Legal Space: Researching Private Regulators and the Importance of Legal Doctrine' [2022] 18 (4) *European Constitutional Law Review* 657–81.

⁷ V Guillén-Nieto, '4 Critical discourse analysis' in *Hate Speech: Linguistic Perspectives* (De Gruyter Mouton 2023) 59–84.

ною у відповідній іноземній державі⁸. Аналогічне правило зафіксовано й у п. 2 ч. 1 ст. 108 Господарського процесуального кодексу України⁹.

У другому ж аспекті варто звернути увагу на те, що кілька років тому редакція фахового юридичного журналу “Право України” запросила до обговорення зазначеної проблеми. Ця ініціатива видається цілком слушною. На заклик редакції відгукнулись вітчизняні науковці, насамперед фахівці з теорії та філософії права, низка статей яких у межах цієї дискусії вже опублікована¹⁰.

Актуальність проблеми, окресленої в назві запропонованої статті, засвідчується ще й тим, що в сучасному українському законодавстві спостерігається помітна тенденція більш інтенсивного використання різноманітних іменників та прикметників, похідних від слів із коренем “прав”: “*право*” (статті 5, 13, 14, 23, 27–29, 32–36, 38–50, 53–57, 59, 63, 70, 72, 76, 86, 90, 93, 103, 105, 106, 115, 140 Конституції України¹¹); “*правосуддя*” (статті 34, 124–131, 136 Конституції України); “*неправосудний вирок*” (ч. 4 ст. 62 Конституції України); “*неправомірні угоди*”, “*неправомірне використання*” (статті 30, 32, 33 Господарського кодексу України¹²); “*неправомірні дії*” (ст. 451 Цивільного процесуального кодексу України¹³); “*неправомірна вигода*” (ст. 1729¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення¹⁴; статті 8, 96³, 96⁶, 96⁷, 96¹⁰, 160, 354, 364, 364¹, 365², 368, 368³, 368⁴, 369, 369², 369³, 370 Кримінального кодексу України¹⁵); “*неправомірні рішення, дії чи бездіяльність*” (ст. 21 Податкового кодексу України¹⁶).

Оскільки ж такі термінопоняття мають безпосередньо використовуватись у юридико-регулятивній практиці, а також з огляду на відомий із давніх-давен і донині плюралізм праворозуміння, виникає потреба в офіційному роз’ясненні, тлумаченні того чи іншого з них. Така право-

⁸ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>> (дата звернення: 27.02.2023).

⁹ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>> (дата звернення: 27.02.2023).

¹⁰ Див.: О Ющик, ‘Юридична доктрина України: актуальність і науково-методологічні основи’ (2021) 2 Право України 13–28; М Панов, ‘Правова доктрина та її значення для практики правотворення, правозастосування і розвитку юридичної науки: методологічні аспекти дослідження’ (2022) 1 Право України 16; М Теплюк, О Ющик, ‘Юридична доктрина України: до визначення поняття’ (2022) 10 Право України 59–69 та інші.

¹¹ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення: 27.02.2023).

¹² Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>> (дата звернення: 27.02.2023).

¹³ Цивільний процесуальний кодекс України (н 8).

¹⁴ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>> (дата звернення: 27.02.2023).

¹⁵ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2341-14#Text>> (дата звернення: 27.02.2023).

¹⁶ Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>> (дата звернення: 27.02.2023).

регулятивна потреба була задоволена, наприклад, аутентичним тлумаченням Верховної Ради України, яку було здійснено одночасно із включенням до Кримінального кодексу України ст. 364¹, в якій було вжито термінопоняття “неправомірна вигода”.

В усіх наведених випадках неодмінно поставатиме запитання: чи наведені терміни є синонімами до прикметників *законне*, *незаконне* й аналогічних їм? Чи навпаки, у наведених прикладах ідеться про якийсь інше – змістовно відмінне від законного/незаконного – явище?

Тож якщо схилитися до першої відповіді, напрошується запитання: навіщо, задля чого для називання одного й того ж самого явища було застосовано різні терміни? Чи не вбачатиметься у цьому порушення правил юридичної техніки законотворчості, причому навіть у межах однієї галузі права? Яскравим прикладом такого порушення може послугувати згадана вище законодавча дефініція термінопоняття “неправомірна вигода”. Згідно з цією дефініцією під неправомірною вигодою слід було розуміти грошові кошти чи інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають чи одержують без законних на те підстав. Отож тут чітко простежується ототожнення неправомірних дій з їх незаконністю, адже саме закон у цьому випадку зазначено як, так би мовити, точку відліку, емпіричний критерій кваліфікації поведінки як неправомірної.

Якщо ж обрати другу відповідь, це неодмінно змушує розкрити розуміння сутності того явища, поняття про яке позначається терміном “право”. Так чи інакше, обидві відповіді виводять на проблему загального праворозуміння. А вона, як відомо, – вкотре наголосимо – ніколи не мала, нині не має і, вважаємо, ніколи не матиме односмысленного, уніфікованого розв’язання...

Так чи інакше, викладене дає підставу зробити висновок про те, що, так би мовити, “праворозуміннєве” терміновживання дедалі ширше запроваджується, вплітається у вітчизняну законодавчу тканину. Тобто відбувається своєрідна експансія проблематики праворозуміння в юридичне регулювання суспільних відносин.

Метою дослідження пропонованої статті є подати авторську інтерпретацію загального поняття правової доктрини і показати роль праворозуміння як концептуально-методологічного фундаменту формування та розвитку останньої.

Поняття доктрини: загальнонаукова інтерпретація

Перш ніж подавати загальнотеоретичну характеристику того явища, яке відображається термінопоняттям “правова доктрина” чи-то “юридична доктрина”, слід, ясна річ, з’ясувати сенс (значення) загального поняття доктрини. З відповіді саме на це питання зазвичай починалися наукові розвідки та публікації юристів, які досліджували зазначені термінопоняття. Джерелом такої відповіді переважно слугували різноманітні тлумачні словники, довідники, енциклопедії, і будь-який читач може звернутися до цих матеріалів. Тому відтворювати тут широковідому на сьогодні інтерпретацію сенсу названого поняття, гадаємо, немає потреби. Натомість спробуємо виділити саме такі ознаки, “параметри” тих ідей, положень, суджень, які вирізняють власне доктрину з-поміж інших різноманітних інтелектуальних продуктів. Серед таких параметрів варто відзначити:

По-перше, ті погляди, які охоплюються певною доктриною, мають системний характер, представляють, так чи інакше, певну цілісність.

По-друге, як один із наслідків зазначеної вище властивості – усі складники певної доктрини мають бути логічно узгоджені між собою.

По-третє, доктрина зазвичай обґрунтовується такими аргументами, які відповідають досягнутому рівню розвитку відповідної галузі знань (науки) на момент її формування. Вже з огляду на це в часовому вимірі такі погляди не можуть бути незмінними, застиглими, нерухомими.

По-четверте, таким поглядам притаманна настановчо-діяльнісна спрямованість. Будь-яка доктрина має містити не тільки описову, дескриптивну складову, а й складову прескриптивну, так би мовити, “вимагальну”, “наполягальну”, орієнтуючу, спрямовуючу. Аби доктрина втілювалась у соціальну практику, вона зазвичай затверджується носіями тієї чи іншої публічної влади (державної, громадської тощо). Утім, практичне впровадження певної доктрини, проект якої може бути сформульовано навіть однією фізичною особою, може забезпечуватись, скажімо, і науковою чи суспільною авторитетністю, впливовістю її автора чи прихильників.

По-п’яте, її адресатами, реципієнтами (зокрема виконавцями, реалізаторами) мають стати певні соціальні утворення, структури, інституції, суб’єкти, задіяні у відповідній сфері соціального життя, суспільних відносин. Такі адресати зазвичай не персоніфіковані, принаймні повністю, і кількісно не визначені. З огляду на це доктринальні погляди, настанови мають загальний, тобто нормативний – зрозуміло, не в юридичному сенсі – характер, вони не вичерпують свій вплив одноразовим, одноактним здійсненням.

По-шосте, погляди, які фіксуються у доктрині, мають найчастіше концептуальний рівень. Тобто вона засновується на певній концепції, ґрунтується на певній парадигмі. Доктрина, так би мовити, не цікавиться деталями відповідної проблематики.

І нарешті, по-сьоме, *last but not least* (останнє, але не менш важливе – англ.), глибинним, корінним джерелом доктрини слугує, так чи інакше, певний світогляд. Його можна виявити засобами філософсько-методологічного аналізу, наскільки би складно це не було.

Отже, можна запропонувати таку дефініцію обговорюваного загальнонаукового поняття:

Доктрина – це логічно узгоджена система світоглядно-концептуальних поглядів загального, настановчо-спрямовуючого характеру стосовно людської життєдіяльності, у яких відображається відповідний рівень розвитку суспільної чи групової, насамперед наукової свідомості.

Класифікувати доктрини можна за різноманітними критеріями. Зокрема:

- за сферою суспільної життєдіяльності (або за її об'єктом чи предметом);
- за історичним часом і місцем формування;
- за суб'єктом розроблення;
- за суб'єктом її визнання, зокрема схвалення, санкціонування;
- за умовами та реалістичністю здійснення, практичного впровадження;
- за тривалістю реалізації;
- за соціальними наслідками втілення у практичну діяльність.

Можливі, вочевидь, й інші критерії класифікації доктрин.

Наголосимо, що нас як правознавців, цікавить те, які з доктрин можуть вважатися власне *правовими*. Мабуть, це питання і мало би насамперед обговорюватися учасниками згаданої дискусії.

Юридична доктрина як різновид доктрини правової

З огляду на виявлене в наших попередніх публікаціях багатоманіття правоявищ (кількість яких сягає близько п'ятнадцяти)¹⁷ “правовість” і “юридичність” вже навряд чи можуть вважатись односмысловими властивостями, характеристиками таких явищ.

Одним із можливих варіантів розв'язання обговорюваної проблеми, – з неабиякою умовністю, може бути пропозиція пов'язати властивість “юридичності” лише з тими соціальними явищами, які є, так чи інакше, наслідком саме державного волевиявлення, владно-регулятивної діяльності органів держави. А такі наслідки, будучи юридичними, як відомо

¹⁷ П. М. Рабінович, *Основи теорії та філософії права: навчальний посібник* (Медицина і право 2021) 8.

мо, не завжди, або не всіма суб'єктами суспільних відносин вважалися (та й нині подекуди не завжди вважаються) правовими, тобто “правом”. А тому й не будь-яка юридична, саме у щойно означеному розумінні, доктрина, яку декларує, підтримує, реалізує держава в особі її органів, посадових осіб не завжди і не всіма суб'єктами може кваліфікуватись як правова. Ця обставина, цілком вірогідно, виправдовує запропоноване тут розмежування понять доктрини правової та доктрини юридичної. Отже, друга відповідь щодо обговорюваного питання дає підставу стверджувати, що юридичною вважатиметься лише така доктрина, яка безпосередньо виголошується, підтримується, використовується державними органами (законодавчими, виконавчими, судовими, контрольно-наглядовими тощо) у їхній юридико-регулятивній практиці¹⁸.

Юридичні доктрини можна класифікувати за різними критеріями, зокрема:

- за сферами суспільних відносин, які стають або мають стати предметом юридичного регулювання;
- за видами суб'єктів, які повинні їх конкретизувати, закріплювати у відповідних юридичних актах, застосовувати та реалізовувати у практичній юридико-регулятивній діяльності;
- за суб'єктами (видами авторів) їх розроблення, конструювання, проектування;
- за прогнозованими чи вірогідними соціальними наслідками їх здійснення;
- за юридичними формами (способами) об'єктивації їх зовнішнього виразу, термінопозначенням.

Стосовно останнього критерію можна констатувати, що зараз в Україні вживаються такі назви юридичних доктрин, як “засади”, “стратегія”, “концепція”. Наприклад, “Засади державної політики у галузі прав людини”¹⁹, затверджені Постановою Верховної Ради України від 17 березня 1999 р., або ж “Національна стратегія у сфері прав людини”²⁰, затверджені Указом Президента України від 24 березня 2021 р.

Крім того, за юридично-галузевою (чи юридично-інституційною) тематикою із-поміж юридичних доктрин виокремлюються такі, як-от: конституційна, цивільна, кримінальна тощо.

¹⁸ Одним зі співавторів статті обґрунтовується інший варіант розмежування правового і юридичного, заснований на розрізненні юснатуралістичного і соціологічного підходів до праворозуміння (Див.: С П Рабінович, *Природно-правові підходи в юридичному регулюванні* (Львівський державний університет внутрішніх справ 2010) 22–5).

¹⁹ Про Засади державної політики України в галузі прав людини: Постанова Верховної Ради України від 17 червня 1999 р. № 757-XIV <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/757-14#Text>> (дата звернення: 27.02.2023).

²⁰ Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021 <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/119/2021#Text>> (дата звернення: 27.02.2023).

Аби бути дієвими і соціально корисними, будь-які нові чи видозмінені, модернізовані юридичні доктрини мають, з одного боку, враховувати результати минулої чи сучасної юридичної практики та поряд із цим включати прогностичні, програмні, цільові показники та установки. Оптимальним шляхом формування таких доктрин є творча співпраця юристів-науковців із юристами-практиками.

Серед учасників обговорюваної дискусії найбільшу увагу саме юридичній доктрині було приділено у ґрунтовних статтях О. Ющика²¹ та М. Теплюка²². На їхню думку,

юридична доктрина України – це задекларована державною владою система офіційних поглядів щодо підходів, принципів, ідей і положень, якими визначаються мета, напрями та способи державно-правового будівництва і які становлять основу правової політики держави²³.

Неважко помітити, що основою такої інтерпретації юридичної доктрини є розуміння права як встановленого чи санкціонованого державою, тобто напрям у юридичній науці, який традиційно зветься юридичним (легістським) позитивізмом. Проте таке розуміння права, як здавна було показано, є не єдиною можливістю, адже відповіді на те, що відображається термінопоняттям “право”, ніколи не були і не є уніфікованими.

Правова доктрина: інтерпретації учасників дискусії

Правова доктрина зазвичай формується будь-якими суб'єктами суспільного життя залежно від їхнього власного праворозуміння, яке, знову ж таки, у соціально неоднорідному суспільстві засадничо не може не бути плюралістичним, різнозначним. Зазначена вище неоднозначність термінів “юридичний” і “правовий” була свого часу рельєфно продемонстрована, зокрема, у вироку Нюрнберзького трибуналу, а в сучасний період у низці рішень Європейського суду з прав людини.

Коментуючи визначення “правової доктрини”, наведене в першому томі відомого енциклопедичного видання²⁴, професори М. Теплюк та О. Ющик пишуть:

Юридична доктрина України *позбавлена* тієї *суперечливої двозначності*, якою відзначається у науці поняття “правова доктрина”: з одного боку, правова доктрина “представлена у підручниках та монографіях”, тобто *необов'язкових* навчальних і наукових джерелах, що не мають норматив-

²¹ Ющик (н 10) 13–28.

²² Теплюк, Ющик (н 10) 59–69.

²³ Там само 62.

²⁴ *Правова доктрина України, т 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція* (Петришин О за ред. Право 2013) 60–1.

ного значення *позиції владного суб'єкта*; а з другого боку, правова доктрина має *обов'язкове* значення для судді при вирішенні ним конкретних справ²⁵.

І завершують свою статтю таким висновком:

Співвідношення понять юридичної доктрини та правової доктрини дає можливість уточнити поняття останньої як *складової юридичної доктрини* (курсив наш. – П. Р., С. Р., О. П.), позбавивши поняття “правова доктрина” внутрішньої логічної суперечності та визначивши його місце у теорії права²⁶.

Аналізуючи два останні твердження та наведену вище дефініцію юридичної доктрини, прискіпливий читач, імовірно, може запитати: чи у цілому випадку немає певної логічної суперечності, невідповідності в інтерпретації шанованими авторами розглядуваного співвідношення “*понять юридичної доктрини та правової доктрини*”? Адже, наголосимо, поняття “правова доктрина”, яка містить “джерела, що не мають нормативного значення *позиції владного суб'єкта*”, беззастережно включається ними до складу поняття доктрини юридичної, тобто “*задекларованої державною владою системи офіційних поглядів*”, які, ясна річ, є загальнообов'язковими.

У фундаментальній статті іншого учасника обговорюваної дискусії – професора М. Панова пропонується доволі розлога, описова дефініція обговорюваного термінопоняття:

<...> під *правовою доктриною* слід розуміти збірне наукове юридичне поняття, зміст якого становить складна та цілісна система сталих і визнаних знань у вигляді ідей, теорій, концепцій або вчень щодо фундаментальних (засадничих та установчих) положень права як його основи: сутності, змісту і форми, завдань, функцій, закономірностей і підстав формування та розвитку, а також оптимальних правил і прийомів правотворення та правозастосування²⁷.

Проте, видається, що це визначення навряд чи може відображати гранично загальне (універсальне) поняття, ґрунтуючись знову ж таки переважно на юридико-позитивістському праворозумінні. Словосполучення “*юридичне поняття*” у наведеній дефініції звужує відображуване поняття, фактично зводить його до поняття лише *юридичної* доктрини в означеному вище розумінні “юридичності”.

²⁵ Теплоук, Ющик (н 10) 67.

²⁶ Там само 68.

²⁷ Панов (н 10) 16.

Водночас М. Панов слушно наголошує, що термінопоняття “правова доктрина” та “юридична доктрина” не є тотожними чи однозначними. Аргументуючи це твердження, автор зауважує, що об’єктом правової доктрини є не тільки система норм права, а й (на відміну від об’єкта доктрини юридичної) діяльність зі створення та застосування таких норм²⁸.

Однак, вважаємо, є ще й інша, більш вагома підстава для неототоження двох згаданих явищ. Зупинимось на ній детальніше.

Вже досить давно доводилося неодноразово зауважувати, що будь-хто з науковців, які у своїх працях вживають прикметники, похідні від термінопоняття “право” (тобто такі слова, як-от: “правовий”, “правова”, “правове”, “правові”), мали би спочатку задекларувати, на якому праворозумінні вони базуються. Адже, як зазначалось вище, уся попередня та й сучасна інтерпретація означеного термінопоняття є неоднозначною, плюралістичною. Такою ж, радше за все, вона залишатиметься й надалі, – насамперед з огляду на нездоланну соціальну неоднорідність практично будь-якого суспільства у сучасному світі.

Задля справедливості варто зазначити, що професор М. Панов констатував, що у його статті право розуміється як “система норм”, ясна річ, встановлених і забезпечуваних державою та її органами. З огляду на всім відому загальну класифікацію праворозуміння, така інтерпретація згадуваної вихідної категорії належить, власне, до юридико-позитивістських. У цьому випадку термінопоняття “правова доктрина” і “юридична доктрина” справді стають тотожними.

Однак за будь-якого іншого праворозуміння така тотожність зникає. Адже властивість “юридичності” зазвичай пов’язується з регулятивною діяльністю держави та волевиявленнями її органів та посадових осіб. Тоді як серед інших різновидів праворозуміння (зокрема, наприклад, так званого “природного”, або ж соціологічного) державно-регулятивна діяльність найчастіше взагалі не згадується. Отже, в останньому випадку юридичні доктрини вже опиняться за межами тих доктрин, які базуються не на юридико-позитивістському праворозумінні, і тому не можуть вважатись у прямому сенсі “юридичними”, хоча й залишатимуться – у широкому сенсі – доктринами правовими.

*Плюралізм праворозуміння – глибинна причина
неоднозначної інтерпретації правовості доктрин*

У філософсько-правовій і теоретико-правовій науках сформовано спеціальну категорію (тобто поняття вельми широкого змісту), яка, здавалось би, спроможна охопити, відобразити всі існуючі роз’яснення

²⁸ Панов (н 10) 12.

стосовно того, що ж являє собою явище права. Такою є категорія *праворозуміння*. Визначити її можна в такий спосіб: *праворозуміння – це відображення у людській свідомості за посередництвом поняття “право” того явища, яке є корисним для задоволення потреб існування і розвитку певного суб’єкта. Такі суб’єкти можуть бути або індивідуальними (окремі індивіди), або колективними (людські спільноти, угруповання)*²⁹.

У наведеній вище дефініції інтегровано, як видається, формальні (семіотичні, знакові) й змістовні (соціально-сутнісні) властивості праворозуміння. Тільки в їх єдності, цілісності останнє становить самостійне, якісно визначене духовне явище.

Далі дозволимо собі запропонувати тут прийнятне, як, на нашу думку, пояснення *основних* причин плюралізму праворозуміння.

Такі причини, які зазвичай мають соціальний характер, можна розподілити, гадаємо, на дві групи: *потребові та пізнавальні (гносеологічні)*.

Перша з них полягає у тому, що яке б явище не вважалось правом, воно зазвичай є феноменом вельми складним, системним, багаторівневим, багатогранним. І тому при його пізнанні майже неможливо охопити відразу й одночасно усі його сторони, грані, прояви. Найчастіше дослідник зосереджується лише на якійсь частині “правоявища” і до того ж нерідко перебільшує, гіперболізує її значення, не помічаючи чи недооцінюючи його інших елементів. Наслідком такої пізнавальної ситуації стає вирізнення лише *окремих* проявів правоявища, які, однак, і проголошуються “правом” у цілому, в усій його повноті та цілісності.

До цієї ж групи обставин належить і *розвиток* суспільних та інших наук, унаслідок чого виникають нові методи пізнання. Їх використання дає змогу отримати додаткові знання щодо правоявищ, і це теж може спричиняти виникнення оновлених чи навіть нових варіантів праворозуміння.

До *другої групи* належать ті фактори, які коріняться у соціальній неоднорідності суспільства, тобто у закономірному його поділі на різноманітні частини – нації, класи, професійні верстви, ідеологічні угруповання тощо. Дається визнаки, ясна річ, і біологічний поділ людей (віковий, статевий). А такі соціальні й біологічні групи (спільноти чи об’єднання їхніх учасників) мають – поряд із однаковими, загальносуспільними потребами й інтересами – також і свої специфічні, неоднакові потреби та інтереси. Тому цілком природним є те, що кожна соціальна чи біологічна група (в особі її індивідуальних чи колективних представників) схильна вважати *правом* насамперед таке явище, яке полегшує, а не ускладнює її

²⁹ П Рабінович, ‘Правовість антропо-соціальних явищ: філософські засади ідентифікації’ (2019) 1 Філософія права і загальна теорія права 33.

існування, життєдіяльність і розвиток, яке сприяє, а не перешкоджає задоволенню її потреб та інтересів. І такі – “потребові” – причини нерідко, як свідчить соціальна практика, мають ще більший вплив на плюралізацію праворозуміння, ніж обставини першої групи.

Оскільки ж усі зазначені вище фактори нині супроводжують і, цілком імовірно, завжди супроводжуватимуть існування будь-якого суспільства, то *плюралізм праворозуміння* і надалі залишатиметься постійно притаманним людській свідомості, зокрема й науковій. І хоча у ній – особливо останнім часом – справді активізувалися спроби сконструювати “інтегральне” праворозуміння, однак і серед авторів таких спроб воно не стає загальноновизнано однозначним. Принаймні на сьогодні чітко простежується змістовний плюралізм такої “інтегральності”.

Принаймні два здавна відомі “класичні” типи праворозуміння – “природне” і “позитивістське” – існуватимуть, вважаємо, завжди як діалектична єдність протилежностей. Зокрема, позитивістський легізм навряд чи колись зникне, хоч би вже з огляду на невмирущість державно-регулятивної практики, щодо якої постійно існуватимуть певні соціальні групи й організації, безперечно, включно із самою державою, зацікавлені у тому, щоб цю практику обґрунтовувати, виправдовувати, рекламувати саме як “справедливу”, “праведну”, “правильну” – одним словом, як “правову”.

Що ж до його, так би мовити, невід’ємної “тіні” – праворозуміння “природного”, то основна причина життєздатності, засадничої неунікненності, неусуваності останнього полягає, на нашу думку, у необхідності постійного існування у соціально неоднорідному суспільстві певного ідеального орієнтира й протестного “критика” стосовно державно-вольового (юридичного) регулювання. Адже у такому суспільстві теж завжди існуватимуть окремі соціальні спільноти, верстви, групи, які тією чи іншою мірою невдоволені здійснюваним державою юридичним регулюванням (принаймні у певній його частині).

Утім, коли навіть у межах позитивістсько-легістського праворозуміння термінопоняття “право” застосовується саме для *виправдовування* такого регулювання (а не задля його критики), то й тоді – здавалося б, парадоксально! – використовується саме позапозитивістський ідеальний “еталон”, духовний конструкт природно-правового ґатунку.

Ще одну вагому об’єктивну соціальну причину невмирущості, принаймні подвоєності праворозуміння, можна вбачати у закономірному розвитку людського суспільства в цілому. Він призводить, зокрема, до виникнення нових потреб, належне задоволення яких уже не може бути забезпечене існуючими державно-юридичними інструментами. І тоді

задля критики останніх доводиться подеколи вдаватися і до аргументації природно-правової.

При цьому, ясна річ, ступінь, “доза” поширюваності, впливовості, застосовуваності кожного з двох класичних різновидів праворозуміння, форми і способи їх взаємовідносин (конкуренція, “інтегрування”, толерантне співіснування тощо) залишатимуться, вочевидь, неоднаковими у різних суспільствах і за різних конкретно історичних умов.

Усі наведені вище положення, на наше переконання, мають бути враховані, коли характеризується явище, яке охоплюється поняттям “правова доктрина”.

Висновки. Підсумовуючи все викладене, видається підставним вважати *правовою доктриною* цілісну, логічно узгоджену, динамічну систему світоглядно-концептуальних поглядів загального, настановчо-спрямовуючого характеру щодо такої людської життєдіяльності, поняття про яку позначається терміном “правова”. З огляду на загальновідомий історичний плюралізм праворозуміння, плюралізм правових доктрин є і, вочевидь, залишатиметься цілком нездоланим.

Поняттєве розрізнення доктрин правових і юридичних саме собою не спростовує тієї обставини, що власні соціально-потребові й концептуальні джерела плюральності можуть бути, так чи інакше, в обох щойно згаданих видів доктрин. Натомість концептуальною основою для моністичної, уніфікованої інтерпретації поняття юридичної доктрини сьогодні, як і раніше, слугує лише державоцентричний підхід до розуміння права.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Schlag P, Griffin A, *How to Do Things with Legal Doctrine* (University of Chicago Press 2020) (in English).
2. Rabinovych P M, *Osnovy teorii ta filosofii prava: navchalnyi posibnyk* (Medysyna i pravo 2021) (in Ukrainian).
3. Rabinovych S P, *Pryrodno-pravovi pidkhody v yurydychnomu rehuliuванні* (Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav 2010) (in Ukrainian).

Edited books

4. Guillén-Nieto V, ‘4 Critical discourse analysis’ in *Hate Speech: Linguistic Perspectives* (De Gruyter Mouton 2023) 59–84 (in English).
5. Kammerhofer J, ‘The interaction of doctrine and theory in (international) legal scholarship’ in Gorobets K, Hadjigeorgiou A, Westerman P (eds), *Conceptual (Re) Constructions of International Law* (Edward Elgar Publishing 2022) 9–26 (in English).

6. Mackor A R, 'Legal doctrine is a non-normative discipline: An argument from abstract object theory' in *Facts and Norms in Law* (Edward Elgar Publishing 2016) 127–49 (in English).
7. 'Legal Doctrine and Legal Theory' in Roversi C (eds), *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence* (Springer, Dordrecht 2005) vol 4, 814–42 (in English).
8. Priel D, 'Legal Realism and Legal Doctrine' in Chiassoni P, Spaić B (eds), *Judges and Adjudication in Constitutional Democracies: A View from Legal Realism. Law and Philosophy Library* (Springer, Cham 2021) vol 135 (in English).
9. *Pravova doktryna Ukrainy, t 1: Zahalnoteoretychna ta istorychna yurysprudentsiia* (Petryshyn O zah red, Pravo 2013) (in Ukrainian).

Journal articles

10. Beckers A, 'EU Law's Dark Private Legal Space: Researching Private Regulators and the Importance of Legal Doctrine' [2022] 18 (4) *European Constitutional Law Review* 657–81 (in English).
11. Towfigh Emanuel V, 'Empirical arguments in public law doctrine: Should empirical legal studies make a "doctrinal turn"?' *International Journal of Constitutional Law* [2014] 12 (3) 670–91 (in English).
12. Panov M, 'Pravova doktryna ta yii znachennia dlia praktyky pravotvorennia, pravozastosuvannia i rozvytku yurydychnoi nauky: metodolohichni aspekty doslidzhennia' (2022) 1 *Pravo Ukrainy* 9–22 (in Ukrainian).
13. Rabinovych P, 'Pravovist antropo-sotsialnykh yavlyshch: filosofski zasady identyfikatsii' (2019) 1 *Filosofii prava i zahalna teoriia prava* 32–40 (in Ukrainian).
14. Tepluk M, Yushchik O, 'Iurydychna doktryna Ukrainy: do vyznachennia poniattia' (2022) 10 *Pravo Ukrainy* 59–69 (in Ukrainian).
15. Yushchik O, 'Iurydychna doktryna Ukrainy: aktualnist i naukovo-metodolohichni osnovy' (2021) 2 *Pravo Ukrainy* 13–28 (in Ukrainian).

Petro Rabinovych
Serhii Rabinovych
Oleh Pankevych

LAW UNDERSTANDING – THE CONCEPTUAL
AND METHODOLOGICAL FOUNDATION OF THE FORMATION
AND DEVELOPMENT OF LAW DOCTRINE
(BASED ON THE MATERIALS OF THE 2021–2023
JOURNAL DISCUSSION)

ABSTRACT. In Ukrainian jurisprudence, the issue of the formation and development of law doctrine has been brought up recently, an issue that constantly remains in the field of attention of the world legal community.

The purpose of the proposed article is to provide the author's interpretation of the general concept of law doctrine and demonstrate the role of law understanding as a conceptual and methodological foundation for the formation and development of the latter.

In view of the multiplicity of legal phenomena "lawfulness" and "legality" can hardly be considered as their single-meaning characteristics. The property of "legality" can be associated only with those social phenomena that are the result of the state's manifestation

of will, the power-regulatory activity of state bodies. From such positions, only such doctrine, which is directly pronounced, supported, and used by governmental bodies in their legal and regulatory practice, will be considered legal. The basis of the given interpretation of legal doctrine is the understanding of law as established or sanctioned by the state, while among other types of law understandings, in particular, “natural” or sociological, state-regulatory activity is most often not mentioned at all.

It seems reasonable to consider a law doctrine as a complete, logically agreed, dynamic system of worldview-conceptual views of a general, instructive-directive nature regarding such human life activity, the concept of which is denoted by the term “lawful”. Given the well-known historical pluralism of law understanding, the pluralism of law doctrines is and, obviously, will be insurmountable in the future.

The conceptual distinction between law and legal doctrines in itself does not disprove the fact that both of the just mentioned types of doctrines can have their own socio-necessary and conceptual sources of plurality, one way or another. Instead, the conceptual basis for a monistic, unified interpretation of the concept of legal doctrine today, as before, is only a state-centric approach to the understanding of law.

KEYWORDS: doctrine, law understanding, law doctrine, legal doctrine; lawfulness; legality.